

ARHEOLOGIA ȘI STUDIUL STRUCTURILOR MEDIEVALE TIMPURIILE ALE SATULUI ROMÂNESC .

DE

ȘT. OLTEANU

Medievistica românească a obținut, precum se știe, mai cu seamă în ultima vreme, remarcabile rezultate în deslușirea problemelor de bază ale istoriei noastre medievale în general, deslușire la care, alături de documentul scris, arheologia medievală și-a adus o reală contribuție, făcând dovada deplinei sale capacități de a răspunde chiar și unor probleme de ordin social și politic. Această contribuție a fost și rămâne hotărâtoare dacă ne referim la cercetarea începuturilor istoriei medii a României, perioadă pentru care izvoarele scrise lipsesc în cea mai mare măsură. Tocmai din această cauză meritul principal în cunoașterea tot mai aprofundată a problemelor fundamentale ale istoriei noastre medievale timpurii revine, în cea mai mare parte, rezultatelor pe care cea mai tinărară ramură a arheologiei generale, cea medievală, le-a obținut mai cu seamă în vremurile din urmă. Aprofundarea acestor probleme a mers, paralel cu diversificarea și lărgirea domeniilor de investigare a unor zone încă insuficient sau superficial explorate, pînă la limite de cunoaștere aproape nebănuite. În această ordine de idei investigarea arheologică a structurilor medievale timpurii ale societății românești, structuri concepute în procesualitatea și istoricitatea lor, în corelație cu geneza, diacronia și înlănțuirea lor cauzală și funcțională, reprezintă una dintre cele mai noi achiziții ale cercetării arheologice românești, știut fiind faptul că lumea medievală, în general, apare drept rezultanta convergenței de structuri ale unei societăți într-o continuă și ascendentă evoluție. Privită prin această prismă, însemnătatea studierii structurilor unei comunități umane, a configurației și funcționalității elementelor componente fundamentale ale unei totalități, ale unui întreg, istoric conceput pe baza materialului arheologic în primul rînd, prin utilizarea unor metode și procedee proprii științelor exacte și prin raportarea la caracterul inter și multidisciplinar al cercetării, este ridicată la nivelul necesităților și cerințelor obligatorii pentru modelarea marilor tablouri de viață istorică.

Luată fiecare în parte, cercetarea structurilor medievale timpurii ale satului românesc apare, în stadiul actual al investigației, inegală; în timp ce structurilor economice li s-a acordat o mai susținută atenție, studierea celor sociale, teritorial-politice, spiritual-mentale etc. a rămas, oarecum, la periferia cercetării. Această situație s-a datorat și se datorește încă, pe de o parte, caracterului mult mai concret al materialelor rezultate din investigația arheologică, materiale care ne conduc la o mai lejeră prezentare fizică a acestora și la o interpretare a lor mai ferită de implicații teoretice, iar pe de altă parte, și drept cauză a celor arătate mai sus,

caracterul metodologic încă destul de limitat al angajării, pe baza studierii materialelor și faptelor arheologice, în reconstituirea unor aspecte ale structurilor sociale, teritorial-politice, mentale etc., în măsura în care acestea se pot identifica prin intermediul documentului arheologic. Nu-i mai puțin adevărat că studiul acestor din urmă structuri prezintă condiționări complexe de natură interpretativ-teoretică, fapt pentru care cercetătorul trebuie să fie înarmat cu multiple cunoștințe teoretice din domenii diferite: sociologie, etnografie etc., în deplină cunoștință a izvoarelor scrise ale epocii cercetate, care să-i permită identificarea și reconstituirea procesului și fenomenului social, politic, mental etc. Așa se explică de ce știința noastră istorică beneficiază la ora actuală de o mai bună cunoaștere a structurii economice a societății noastre medieval-timpurii, comparativ cu celelalte aspecte structurale social-politice, mental-colective etc. Situația prezentă din cadrul cercetării satului românesc din epoca medievală timpurie confirmă starea de lucruri menționată mai sus.

Deși cercetarea arheologică a satului românesc din perioada timpurie a feudalismului nostru n-a cunoscut încă amploarea necesară, la nivelul întregului spațiu carpto-danubiano-pontic, în măsură să permită concluzii generalizate în această privință, așezările rurale investigate, total sau parțial, cum sînt cele de la Dridu ¹, Bucov ², Străulești ³, Comana de Jos, Filiași, Simonești ⁴, Dodești, Răducăneni ⁵, Suceava ⁶ etc. au pus în evidență unele componente majore ale structurii economice din cadrul societății rurale românești din vremea amintită, care oferă o imagine de ansamblu, evident incompletă, a peisajului rural cu componentele sale economice de bază.

Se detașează în acest cadru, în mod simțitor, sectorul productiv, cel al preocupărilor locuitorilor așezării, agricultura cu cele două ramuri fundamentale: cultura plantelor cerealiere și creșterea animalelor, deținînd locul central, producția meșteșugărească, activitatea de schimb, faptele puse în evidență de existența forțelor de producție (a uneltelor, mijloacelor de muncă) din aceste sectoare economice importante ale satului nostru medieval.

O importanță aparte prezintă, din acest punct de vedere, constatarea înmulțirii considerabile a mijloacelor de producție la cumpăna dintre cele două milenii ale e.n., comparativ cu epoca anterioară, ceea ce pune în evidență valoarea sensibil crescută a potențialului economic al satului

¹ E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967.

² M. Comșa, *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov-Ploiești)*, București, 1978.

³ Rezultatele cercetărilor de la Străulești aparțin colegului P. I. Panait care le-a comunicat la sesiunile de rapoarte arheologice, precum și cu diferite ocazii, unele din aceste rezultate fiind publicate în diferite reviste de specialitate.

⁴ M. Russu, *Avars, Slavs, Romanic Population in the 6th—8th centuries*, in *Relations between the autohtonous population and the migratory populations on the territory of Romania* București, 1975, p. 140.

⁵ D. Teodor, *Natives and Slavs in the East-Carpathian regions of Romania in the 6th—10th centuries*, in *Relations...*, p. 167; idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978, p. 102 și urm.

⁶ Șt. Olteanu, *Materiale*, 6, 1959, p. 687—695.

românească⁷. Trecerea, timidă încă, în această vreme, și aproape cu caracter de excepție, la o cultură cerealiară cu vădit caracter intensiv prin utilizarea plugului cu brăzdar asimetric și cormană, cum se constată în importantul depozit de unelte agricole de la Dragosloveni (Vrancea)⁸, fie produs de receptare-asimilare (aculturație), fie creație proprie, printre primele mărturii de acest gen din centrul și sud-estul Europei, dinamica procesului de specializare a producției din cadrul economiei de transformare⁹, generalizarea utilizării în producție a energiilor hidraulice și animale, mai târziu a celei eoliene, după cum s-a observat și cu prilejul investigației arheologice (recenta descoperire a complexului hidraulic de la Dervent-Dobrogea¹⁰), fac dovada existenței în cadrul colectivităților agrare de pe teritoriul României a unei structuri economice bine definite care respiră prin cele două componente esențiale: nivelul dezvoltării forțelor de producție și caracterul dinamic al procesului de diviziune socială a muncii.

Varietatea profilului economic al satului crește simțitor dacă la cele arătate mai sus adăugăm activitatea de valorificare a bogățiilor miniere și activitatea de schimb, într-o perioadă cînd se cristalizau bazele genetice ale orașelor noastre medievale. Dacă activități ca cele agrare, meșteșugărești, de comercializare a propriilor lor produse caracterizează, obligatoriu, profilul comunității agrare din epoca timpurie a feudalismului românesc, cea de valorificare a bogățiilor miniere, documentată aproape la nivelul fiecărei așezări rurale mai dezvoltate și mai cu seamă la începuturile istoriei noastre medievale¹¹, apare surprinzătoare la prima vedere, atîta vreme cît inexistența în zonele de cîmpie, colinare și de podiș, de la est și sud de Carpați în special, a unor depozite minerale primare, nu îngăduia practicarea unei asemenea activități. Și totuși, descoperirea vestigiilor unei asemenea îndeletniciri (cuptoare de redus minereul, reziduuri de la procesul de reducere și prelucrare etc.) în cadrul așezărilor rurale face dovada existenței acestei activități aproape generalizate la nivelul satului nostru medieval. Recentele analize de laborator fizico-chimice (spectrale și metalografice) efectuate asupra vestigiilor acestei activități au demonstrat capacitatea satului românesc de a pune în valoare, în condițiile unor mari dificultăți de procurare a materiei prime pentru prelucrat, resursele locale miniere de natură secundară, sedimentar-aluvionare și de neformațiune existente în orice zonă geografică. Prezența

⁷ A se vedea numeroasele depozite de unelte descoperite pînă în prezent datînd din secolele VIII—XI (M. Comșa, Gh. Constantinescu, SCIV, 20, 1969, 3, p. 425—439; I. Nania, Studii și comunicări, Pitești, 2, 1969, p. 119; M. Comșa, E. Gheannopoulos, SCIV, 20, 1969, 4, p. 617—620; M. Comșa, G. Deculescu, SCIV, 23, 1972, 3, p. 467—471; Gh. Coman, Danubius, 4, 1970, p. 165 și urm. etc.

⁸ V. Neamțu. *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, București, 1975, p. 69.

⁹ Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în eoul mediu*, București, 1969 (cap. I); Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954.

¹⁰ S. Baraschi, *Complexul hidraulic de la Dervent-Dobrogea*, comunicare la sesiunea științifică de la Sibiu, 29—30 martie, 1979; Șt. Olteanu, *Dezvoltarea gîndirii și creației tehnico-științifice pe plan european și în țările române în secolele IX—XVI* (lucrare în ms. pentru Tratatul de istoria gîndirii și creației tehnico-științifice românești, vol. I).

¹¹ N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970 (cap. referitor la epoca medieval-timpurie); Șt. Olteanu, *Valorificarea minereului de fier pe teritoriul României în decursul veacurilor* (ms.).

în mare cantitate a SiO_2 : 50% la Dulceanca, 40% la Bratei, 37% la Dridu, pe de o parte, indică structura unui minereu de neoformațiune, secundar ; prezența în proporție sensibilă, aproximativ egală, a Al : 12% la Dridu, 9% la Dulceanca, demonstrează exploatarea aceluiasi tip de minereu de fier, poate o sursă comună de extracție. Totodată, prezența CaO, circa 5% în toate cele 3 cazuri, deci un procent destul de ridicat, duce la concluzia folosirii fondantului în procesul de reducere, procedeu tehnologic de mare semnificație pe linia continuității noastre istorice, documentat încă din epoca dacică. Iată, așadar, cum valorificarea științifică a unor vestigii descoperite prin săpături arheologice, până nu demult socotite ca materiale nefolositoare și ca atare fiind înlăturate (este vorba de zgura de fier), investigate cu ajutorul metodelor folosite de științele exacte, adaugă satului nostru medieval-timpuriu o nouă componentă structurală.

Sint, fără îndoială, rezultate importante obținute de arheologia noastră medievală în definirea mai deplină a profilului economic al comunităților agrare din epoca timpurie a feudalismului românesc. Asemenea rezultate pot fi însă îmbogățite printr-o observație arheologică de mai mare finețe, sau prin recurgerea pe o scară mai intensă la efectuarea de analize de laborator, în măsură să conducă la noi și importante concluzii istorice. Amintim, de pildă, observațiile unor arheologi francezi care, datorită și șansei, au identificat în profilul unei secțiuni arheologice urmele lăsate de acțiunea plugului cu brăzdar simetric¹². Nu mai vorbim de rezultatele analizelor de laborator care ar putea aduce contribuții noi și interesante cu privire la tehnologia elaborării în cadrul satului a uneltelor, a obiectelor de uz casnic, gospodăresc etc. Tot așa, delimitarea în cadrul vetrei satului a unor zone economice cu eventuale amplasări de obiective meșteșugărești ca ateliere, cuptoare etc., ar completa mai deplin structura economică din cadrul gospodăriei rurale, cu consecințe remarcabile în stabilirea etapei de eventuală evoluție a unei așezări rurale către împliniri urbane.

Dar dacă așa stau lucrurile în ceea ce privește studiul arheologic al structurii economice a satului nostru medieval-timpuriu, nu aceeași situație îmbucurătoare ne oferă cercetarea arheologică a structurilor sociale, teritorial-politice, mental-colective etc., interesul științific al cercetătorilor nefiind deopotrivă îndreptat și spre aceste zone ale vieții sociale rurale, din motivele asupra cărora am stăruit, în treacăt, mai sus.

Nu negăm faptul că și în acest domeniu mai cu seamă în ultima vreme s-au înregistrat unele rezultate importante, ceea ce subliniază, așa cum deja am menționat, capacitatea arheologiei medievale de a răspunde și unor probleme de ordin social, politic etc. Sint cunoscute rezultatele obținute pe baza observațiilor referitoare la caracterul diferențiat al inventarului din locuințele așezărilor sau din necropolele cercetate, încă din etapa anterioară, realitate care reflectă una din trăsăturile esențiale ale structurii sociale : procesul de diferențiere socială în cadrul comunităților agrare medievale timpurii, de o importanță hotăritoare pentru înțelege-

¹² A. G. Haudricourt, Marie Jean-Brunhes Delamarre, *L'homme et la charrue à travers le monde*, Paris, 1955, p. 93 ; H. Behrens, *Kritische Bemerkungen zu etnigen Auffassungen über die Form des ältesten...* in *Agrar ethnographie*, Berlin, 1956, p. 63 și fig. 7.

rea fenomenului de apariție a proprietății private, a claselor sociale, a dinamicii sociale a relațiilor de proprietate și de clasă în epoca feudală. În această lumină și pornind de la asemenea constatări, au putut fi identificate sedii ale unor conducători social-politici ai obștii sătești sau ai unor uniuni de obști, ca de pildă, la Udești¹³, Sighișoara¹⁴, Bucov¹⁵ sau în alte părți la sfârșitul primului mileniu e.n., a căror existență nominalizată a fost pusă în evidență de inscripțiile descoperite la Mircea Vodă, datînd din 943¹⁶, la complexul monastic de la Basarabi-Murfatlar datînd de la finele secolului al X-lea¹⁷, pe vasele unor tezaure din secolele IX—X (Sinnicolau Mare) sau prin descoperirea unor monede aparținînd acestor conducători politici, cum s-a demonstrat în cazul formațiunii politice de la Siliștra¹⁸.

La definirea specificului structurii sociale au contribuit și contribuie și observațiile referitoare la tipurile de așezări rurale: fortificate sau deschise, compacte sau dispersate. Subliniem aici caracterul de excepție al satului medieval românesc fortificat de la est și sud de Carpați (unele excepții fiind fortificațiile de la Frumoasa, Coconi și Vadul Cumanilor); în rest, colectivitățile agrare se prezintă ca așezări deschise, situație care deconcertează, oarecum, față de cea din Transilvania unde, în multe cazuri, apărarea comunității era asigurată de o fortificație situată în apropierea satului¹⁹.

Întrebarea care se pune este în ce măsură nivelul de dezvoltare a arheologiei noastre medievale în momentul de față poate răspunde, în lipsa altor izvoare, și altor probleme sociale, politice, probleme de structură familială etc., din perioada de plămădire și maturizare a feudalismului românesc, pentru înțelegerea, în ultimă instanță, a complexului și complicatului mecanism de apariție a raporturilor de dependență personală, a relațiilor de aservire, problemă esențială în geneza feudalismului din țările române.

După părerea noastră, arheologia medievală posedă astăzi capacitatea necesară deslușirii și altor componente de bază ale structurilor amintite din cadrul satului medieval, cu cerința, obligatorie însă, ca aceasta să-și îmbogățească mai mult vechea metodologie, să depășească sensibil, nu atât tehnic, cît mai cu seamă concepțional, stadiul „clasic” descriptivo-obiectivist în favoarea unei interpretări teoretice de finețe a materialului, chiar cu riscul de a greși, știut fiind faptul că-i preferabilă o eroare fecundă decît o plată corectitudine. Confirmarea unei asemenea stări de lucruri ne-o oferă unele exemple semnificative.

¹³ Rezultatele cercetărilor de la Udești au fost comunicate la cea de a XII-a sesiune de rapoarte arheologice, București, 1977 prin colegul Gh. Rădulescu.

¹⁴ Comunicarea colegului V. Baltag la cea de a XII-a sesiune de rapoarte arheologice: București, 1977.

¹⁵ M. Comșa, *Cultura materială veche românească*, p. 145—146.

¹⁶ Eugen Comșa, Damian Bogdan, P. P. Panaitescu, *Studii*, 4, 1951, nr. 3, p. 122—128; vezi și *Romanoslavica*, București, 1958, p. 104.

¹⁷ I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, p. 212.

¹⁸ P. Diaconu, *SCIVA*, 29, 1978, 2, p. 185 și urm.

¹⁹ St. Matei, P. Iambor, *Fortificații rurale medievale-timpurii pe teritoriul Transilvaniei*, comunicare la colocolviul național „Arheologia satului medieval românesc” din 7—8 aprilie 1979, București.

S-a constatat, de pildă, în cercetarea unor așezări din secolele VIII—X ca Suceava, Țirgșor și altele, abandonarea așezărilor și reveniri ale locuitorilor așezării de trei ori succesiv pe aceleași vetre de sat, refacerea locuințelor urmînd, în toate cele trei faze, vechile fundații cu o exactitate ce presupune, fără îndoială, părăsirea lor pentru un scurt interval de timp, și revenirea aceluiași locatari pe același loc ²⁰.

Observațiile atente făcute exclud ipoteza unor simple refaceri imediate ale locuințelor în urma unor incendii sau calamități naturale. Este, neîndoielnic, vorba de părăsirea intenționată a complexului de locuințe pentru un anumit interval de timp, după care a urmat revenirea la vechile lor proprietăți, acest fenomen repetîndu-se, potrivit constatărilor de la Suceava, de trei ori. Nu discutăm acum și aici motivul acestor deplasări și reveniri, fenomen care, în treacăt fie spus, ar putea sta în legătură cu sistemul de exploatare temporară a terenului arabil, ce caracteriza perioada timpurie a feudalismului în general. Important pentru definirea componentei fundamentale a structurii sociale rurale, cea a proprietății private, este tocmai această exactitate a revenirii pe vechile fundații, ceea ce presupune, incontestabil, existența, din punctul de vedere juridic, a proprietății private asupra locuințelor și a vetrelor de casă, precum și a lotului arabil din vatra satului. La aceasta se adaugă observațiile de la Dridu, Bucov, Străulești, Dodești, Filiaș și în alte așezări referitoare la existența unui puternic proces de individualizare a uneltelor și a celorlalte mijloace de producție, a produselor obținute, fiecare gospodărie avîndu-și uneltele sale de muncă, cuptoarele de uz gospodăresc, gropile sau hambarele proprii de depozitare a cerealelor, anexele pentru vite ²¹ etc. Pe de altă parte, dispunerea în cuiburi de cite 3—4 locuințe la un loc în cadrul satului, nu-și poate găsi explicația decît în structura familială a obștei sătești, lingă familia nucleu constituindu-se familiile lăstar, adică cele ale copiilor separați prin căsătorie; locul pe care se construiau noile case nu putea fi, evident, decît proprietatea familiei-nucleu. Se poate atesta, astfel, existența, alături de formele de proprietate colectivă sugerate de depozitele de unelte agricole în special, a proprietății private, funciare chiar, asupra lotului agrar din vatra satului, sector în care se va produce fenomenul de înstrăinare a ei, moment hotărîtor în procesul de apariție a stării de dependență personală ²².

Nu mai puțin sugestive sînt și constatările referitoare la credință, obiceiuri și alte manifestări spirituale ilustrate prin intermediul documentului arheologic: însemne creștine, rituri și ritualuri funerare etc., toate constituind forme de structură mental-colective din cadrul colectivităților agrare de pe teritoriul României în epoca timpurie medievală. Remarcăm observațiile arheologilor cehoslovaci care au identificat lăcașul religios din interiorul unui cimitir sătesc, prin conturul suprafeței pe care se afla monumentul, suprafață în care nu s-au operat înmormintări, rezultînd, astfel, forma monumentului respectiv dispărut.

Ce încheiere se poate desprinde în urma celor prezentate pînă aici ?

În primul rînd capacitatea arheologiei medievale de a defini în bună măsură structurile medievale timpurii ale colectivităților noastre agrare,

²⁰ Șt. Olteanu, *Materiale*, 6, 1959, p. 687—695.

²¹ *Idem*, *Rev. Ist.*, 32, 1979, 2, p. 288 și urm.

²² *Ibidem*.

componentele majore ale acestor structuri, intercondiționarea acestora, în măsură să fixeze rolul și locul satului în procesul mobilității sociale a proprietății și a raporturilor de clasă, al modulațiilor economice, social-politice, factori fundamentali în înțelegerea apariției și cristalizării raporturilor de aservire din cadrul colectivităților omenești, a începuturilor istoriei noastre medievale.

În al doilea rind, ca o cerință obligatorie metodologică în vederea realizării obiectivelor de mai sus, arheologia medievală trebuie să-și îmbogățească și să-și perfecționeze continuu metodologia cercetării, cum deja s-a spus, prin depășirea substanțială, concepțională în primul rind, a tradiționalului sistem „clasic” de descriere plată, în favoarea ridicării la nivelul interpretării teoretice de finețe a materialului arheologic, în deplin acord cu însușirea unor bogate cunoștințe teoretice și de specialitate.

În sfârșit, caracterul inter și multidisciplinar al cercetării trebuie promovat din plin, utilizarea unor procedee și metode proprii științelor exacte, în speță analizele de laborator, devenind un atribut esențial al cercetării moderne de specialitate. Numai astfel arheologia noastră medievală va putea răspunde cu cinste imperativelor majore ale cercetării evului mediu românesc.

L'ARCHÉOLOGIE ET L'ÉTUDE DES STRUCTURES DE HAUTE ÉPOQUE MÉDIÉVALE DU VILLAGE ROUMAIN

RÉSUMÉ

Tout en soulignant les résultats obtenus surtout dernièrement par les médiévistes roumains, l'auteur relève la contribution essentielle de l'archéologie à l'étude des aspects fondamentaux des structures économiques, socio-politiques et mentales-collectives du village roumain à l'aube du moyen âge. À ce propos, il relève l'aptitude de l'archéologie médiévale de fournir des réponses même aux problèmes d'ordre socio-économique et politique.

Après un aperçu de quelques résultats parmi les plus éloquents, l'auteur met en lumière les possibilités de l'archéologie médiévale de suppléer à l'absence des documents écrits, même dans le cas des questions plus délicates, telle l'apparition de la propriété privée dans le cadre du village, de la propriété foncière juste à la charnière des deux millénaires de n.è. et, à travers ces problèmes, d'approcher celui de la cristallisation des rapports de dépendance personnelle.

Mais pour que l'archéologie soit à même de servir les exigences de tout premier ordre de la recherche roumaine, il conviendrait qu'elle dépasse la méthode traditionnelle de la description impartielle et qu'elle aborde franchement l'interprétation théorique de haute finesse du matériel mis à sa disposition.

